XORAZM TASVIRIIY SAN'ATI AN'ANALARI VA ZAMONAVIY RANGTASVIR (Erkaboy Masharipov ijodi misolida)

Sobirjon Sobirov

Xorazm Ma'mun akademiyasi kichik ilmiy xodimi, Xorazm viloyati Pedagogik mahorat markazi o'qituvchisi, O'zbekiston Badiiy ijodkorlar uyushmasi a'zosi.

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada O'zbekiston tasviriy san'ati va rangtasvir maktabi rivojiga munosib hissa qo'shgan rassom, pedagog Erkaboy Masharipovning hayoti, ijodiy faoliyati, portret hamda manzara janrlaridagi badiiy-estetik izlanishlari san'atshunoslik nuqtai nazaridan tahlil qilinadi. Tadqiqotda rassomning "Xudoybergan Devonov portreti", "Onam portreti", "Govur qal'a nidosi" va turli geografik hududlarga bag'ishlangan manzaralari misolida uning kompozitsion-plastik yechimlari, tarixiy va milliy obraz yaratish mahorati o'rganiladi. Ayniqsa, X. Devonov portreti orqali rangtasvir va fotografik hujjat o'rtasidagi konseptual bog'liqlik hamda milliy-madaniy xotira masalasi ilmiy asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: Erkaboy Masharipov, Xorazm rangtasvir maktabi, portret, manzara, Xudoybergan Devonov, fotografiya, tarixiy xotira, plastik yechim, kolorit, ustoz-shogird an'anasi.

ABSTRACT

This article provides an art-historical analysis of the life, artistic activity, and portrait and landscape genres of Erkaboy Masharipov, an artist and educator who made a significant contribution to the development of fine arts in Uzbekistan. Based on works such as "Portrait of Khudaybergen Devanov", "Portrait of My Mother", "Echo of Govur Kala", and various landscapes, the study examines the artist's compositional and plastic solutions, as well as his skill in creating historical and

national images. In particular, through the portrait of Kh. Devanov, the conceptual connection between painting and photographic documentation, as well as the issue of national-cultural memory, is scientifically substantiated.

Keywords: Erkaboy Masharipov, Khorezm painting school, portrait, landscape, Khudaybergen Devanov, photography, historical memory, plastic solution, color palette, master-apprentice tradition.

Tasviriy san'at - insoniyat xotirasi, davr ruhi va madaniy o'zlikni shakllantirish hamda kelajak avlodlarga yetkazishning eng ta'sirchan vositalaridan biridir. Tarixiy hujjatlar va yozma manbalar voqelikni faktografik tarzda qayd etsa, rangtasvir san'ati davr va shaxs obrazini rang, chiziq, nur-soya hamda hajm-fazoviy kompozitsiya sintetikasi orqali qayta gavdalantiradi.

O'zbekiston tasviriy san'ati tarixida Xorazm badiiy muhiti o'zining ko'p asrlik me'moriy, dekorativ hamda plastik an'analari bilan alohida o'rin tutadi. Ushbu mintaqaning tarixiy va madaniy xotirasi nafaqat me'moriy yodgorliklar va amaliy san'atda, balki XX–XXI asrlar zamonaviy rangtasvirida ham o'zining izchil davomiyligini topdi. Erkaboy Masharipov ana shu boy madaniy-badiiy zamin ta'sirida shakllangan va milliy rangtasvir rivojiga munosib hissa qo'shib kelayotgan ijodkorlardan biridir.[1]

Rassom ijodida portret, manzara hamda tarixiy-janrli kompozitsiyalar yetakchi o'rin egallaydi. Uning asarlarida shaxs va davr, inson va tabiat hamda tarixiy xotira va zamonaviylik o'rtasidagi muloqot yetakchi leytmotivga aylangan. Rassomning ijodiy merosi O'zbekiston zamonaviy san'at muzeyi kolleksiyasi va turli davlat hamda shaxsiy fondlarida saqlanib kelmoqda. Xususan, O'zbekiston zamonaviy san'at muzeyida rassomning "Kinooperator X. Devonov portreti" (1985 y.)[2] va "Onam portreti" (1980 y.)[3] kabi asarlarining mavjudligi uning ijodini milliy

1 Masharipov, E. (2022). The Unique Significance of Rakhim Akhmedov's Work in the Development of Fine Art of Uzbekistan. *American Journal of Social Sciences and Humanity Research*, 2(11), 25-31. https://doi.org/10.37547/ajsshr/Volume02Issue11-04

2 Tilavova, D. D. (2025). Xudoybergen Devonov - O'zbek fotografiya va kino san'atining asoschisi. *Oriental Renaissance: Innovative, Educational, Natural and Social Sciences*, 5(5), 105–110.

muzey merosi va san’atshunoslik kontekstida kompleks o‘rganish zaruriyatini belgilaydi.

Ushbu tadqiqotda quyidagi san’atshunoslik va ilmiy-metodologik usullardan foydalanildi:

- **Formal-stilistik tahlil:** Asarlarning plastik dili, ranglar gammasi (kolorit), faktura va kompozitsion qurilishi o‘rganildi.
- **Ikonografik va tipologik tahlil:** Tarixiy va zamonaviy shaxslar obrazini yaratishdagi badiiy-estetik tamoyillar hamda shaxsiyat va davr o‘rtasidagi bog‘liqlik tahlil qilindi.
- **Qiyosiy-tarixiy metod:** Erkaboy Masharipovning ijodiy uslubi Xorazm an’anaviy san’ati, akademik ta’lim tizimi hamda fotosurat va rangtasvir o‘rtasidagi janrlararo munosabatlar kontekstida qiyoslandi.

1. Biografik omillar va professional shakllanish

Erkaboy Masharipov 1948-yil 15-martda Toshhovuz viloyatining Xamza Shayx qishlog‘ida tug‘ilgan. 1967-yilda Urganch shahridagi Ogahiy nomidagi musiqali drama va komediyalar teatrida bezakchi rassom sifati faoliyat boshlagan. U yerda O‘zbekistonda xizmat ko‘rsatgan san’at arbobi Lola Abdullayeva rahbarligida amaliy saboq olgan. Teatr sahna grafikasi va bezakchilik san’ati rassomda fazoviy fikrlash, nur va rang dinamikasini chuqur anglash ko‘nikmasini shakllantirdi.

1970-1980-yillarda P.P. Benkov nomidagi Respublika rassomchilik bilim yurti hamda A.N. Ostrovskiy nomidagi Toshkent teatr va rassomlik institutining dastgohli rangtasvir bo‘limida tahsil olgan. 1982-yilda “Kuzatuv” nomli diplom ishini muvaffaqiyatli himoya qilib, professional dastgohli rangtasvir ustasi sifatida faoliyatini davom ettirgan.

2. Portret janrida psixologizm va milliy-madaniy xotira

3 O‘zbekiston zamonaviy san’at muzeyi rasmiy elektron kolleksiyasi. (2023). *Erkaboy Masharipov - X. Devonov portreti, Onam portreti, Shermat ota portreti*. Toshkent: UzCA.

E. Masharipov portretlarida modelning tashqi anatomik o‘xshashligini qayd etishdan tashqari, uning ichki psixologik holati, ijtimoiy maqomi va ma’naviy dunyosini ochishga alohida e’tibor qaratiladi.

Rassomning “Onam portreti” (1980) va “Shermat ota portreti” (1981) kabi dastlabki asarlarida shaxsiy xotira va samimiy insonparvarlik tuyg‘ulari ustvorlik qiladi. Ularda inson obrazi muayyan hayotiy tajriba va ma’naviy matonat sohibi sifatida talqin etiladi.

Rassom portretistikasining cho‘qqilaridan biri **“Kinooperator X. Devonov portreti”** (1985) hisoblanadi. [4] O‘zbekiston fotografiyasi va kinematografiyasining asoschisi Xudoybergan Devonov obraziga murojaat qilish orqali rassom quyidagi uchta asosiy konseptual qatlamni ochib beradi:

1. **Veratativ-shaxsiy obraz:** X. Devonovning tarixiy-biografik va qiyofaviy xususiyatlarini aniq aks ettirish.
2. **Tarixiy-madaniy obraz:** XIX asr oxiri - XX asr boshlaridagi Xorazm ma’rifatparvarlik muhiti vakilini ko‘rsatish.
3. **Semiotik-ramziy obraz:** Milliy vizual madaniyat hamda milliy o‘zlikni anglash ramzini gavdalantirish.

3. Manzara janrida hududiy geografiya va plastik izlanishlar

E. Masharipov ijodida manzara janri faqatgina tabiat ko‘rinishini pasportlashtirish emas, balki subyektiv-ruhiy kechinmalarni rang va nur orqali ifodalash vositasidir.

Rassomning manzara asarlarida ikki geografik va plastik muhit seziladi:

Xorazm va tekislik landshafti: Boshlang‘ich bosqichda arxitekturaviy motivlar, qadimiy qal’alar va tekislik relyefi ustvorlik qiladi (“Govur qal’a nidosi”)[5].

4 OCAU (Uzbekistan Contemporary Art Archive). (2024). *Erkaboy Masharipov: Biografiya va asarlar katalogi*. http://www.art-museum.uz

5 O‘zbekiston Milliy portret san’ati elektron katalogi. (2023). *Kinooperator X. Devonov portreti va Temuriylar davri obrazlari*.

Bu yerda “nido” tushunchasi tarixiy obidaning statik holatdan chiqib, o‘tmish va bugun o‘rtasidagi xotira vositasiga aylanganini anglatadi.

Tog‘li va ochiq tabiat landshafti: Rassomning Toshkent va respublikaning boshqa hududlariga qilgan ijodiy safarlari natijasida Chimyon, Gilon, Sangardak, Chirchiq, Kosonsoy kabi tog‘li hududlar tasvirlangan turkum manzaralari yaratildi (“Chimyon tog‘ manzarasi” (2005), “Toshli daryo” (2023), “Shovqinli daryo” (2023)). [6]Ushbu asarlarda dinamik kompozitsion qurilish hamda ochiq havo (plener) rangtasviriga xos boy ranglar gammasi yetakchilik qiladi.

Fotografiya va rangtasvir sintenzi: Devonov va Masharipov muloqoti

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, E. Masharipovning X. Devonov portraitiga murojaat etishi tasviriy san’atda kamdan-kam uchraydigan Janrlararo muloqot hodisasini yuzaga keltirgan[7].

Parametrlar	**Xudoybergan Devonov (Fotografiya)**	**Erkaboy Masharipov (Rangtasvir)**
Iroda va instrument	Kimyoviy-optik fiksatsiya (obyektiv)	Subyektiv-rangli talqin (mo‘yqalam)
Vaqt o‘lchami	Muayyan tarixiy soniyani (momenta) muhrlash	Davr va shaxs ruhiyatini umumlashma obrazga keltirish
Badiiy vazifa	Hujjatli-faktografik xotira	Tarixiy-psixologik va ramziy xotira

X. Devonov Xorazm va O‘zbekistonning muayyan tarixiy bosqichini kamera obyektivi orqali hujjatlashtirgan bo‘lsa, E. Masharipov Devonovning o‘zini ranglar va plastik shakllar orqali tarixiy-estetik obidaga aylantirgan. Bu holat rassom

6 La Otra - Revista de poesía y artes visuales. (2021). *Khiva. La cuna del álgebra: Khudaybergen Devanov and visual memory of Khorezm.*

7 O‘zA. (2024, 18-may). *Buyuk shoirni yod etib: Mahtumquli Firog‘iyning 300 yilligiga bag‘ishlangan O‘zbekiston-Turkmaniston tasviriy san’at ko‘rgazmasi materiallari*. Toshkent.

ijodining nafaqat mahalliy, balki umummilliy va transmilliy madaniy meros kontekstidagi o‘rnini ko‘rsatadi (masalan, 2024-yilda Mahtumquli Firog‘iy 300 yilligiga bag‘ishlangan O‘zbekiston va Turkmaniston rassomlari ko‘rgazmasidagi ijtimoiy-madaniy ishtiroki)[8].

XULOSA O‘tkazilgan san’atshunoslik tahlili natijasida quyidagi umumiy ilmiy xulosalarga kelindi:

Janrlar va mavzular integratsiyasi: Erkaboy Masharipov O‘zbekiston zamonaviy rangtasvirida portret, manzara va tarixiy-janrli yo‘nalishlarni o‘zaro unikal tarzda sintez qilgan rassom sifatida namoyon bo‘ladi. Uning asarlarida inson, tarix va tabiat tushunchalari yaxlit konseptual tizimni tashkil etadi.

Priklyucheniya va pedagogik davomiylik: L. Abdullayevadan olingan saboqlar hamda rassomning ko‘p yillik o‘qituvchilik faoliyati ustoz-shogird an’analarining doimiy uzviyligini ta’minlagan.

Muzeylashtirish va kataloglashtirish zarurati: Rassomning respublika va xorijiy muzeylar, shuningdek, shaxsiy kolleksiyalarda saqlanayotgan barcha asarlarini (xususan, so‘nggi yillardagi manzara va tarixiy portretlarini) yagona ilmiy katalogga jamlash hamda ularning texnik-plastik xususiyatlarini yanada chuqur tadqiq etish zamonaviy san’atshunoslikning muhim vazifalaridan biri bo‘lib qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR VA MANBALAR

1. Masharipov, E. (2022). The Unique Significance of Rakhim Akhmedov’s Work in the Development of Fine Art of Uzbekistan. *American Journal of Social Sciences and Humanity Research*, 2(11), 25-31. https://doi.org/10.37547/ajsshr/Volume02Issue11-04

2. Tilavova, D. D. (2025). Xudoybergen Devonov - O‘zbek fotografiya va kino san’atining asoschisi. *Oriental Renaissance: Innovative, Educational, Natural and Social Sciences*, 5(5), 105–110.

8 Hakimov, A. A. (2010). *Iskusstvo Uzbekistana: istoriya i sovremennost'*. Toshkent: San’at nashriyoti.

3. O‘zbekiston zamonaviy san’at muzeyi rasmiy elektron kolleksiyasi. (2023). *Erkaboy Masharipov - X. Devonov portreti, Onam portreti, Shermat ota portreti*. Toshkent: UzCA.

4. OCAU (Uzbekistan Contemporary Art Archive). (2024). *Erkaboy Masharipov: Biografiya va asarlar katalogi*. http://www.art-museum.uz

5. O‘zbekiston Milliy portret san’ati elektron katalogi. (2023). *Kinooperator X. Devonov portreti va Temuriylar davri obrazlari*.

6. La Otra - Revista de poesía y artes visuales. (2021). *Khiva. La cuna del álgebra: Khudaybergen Devanov and visual memory of Khorezm*.

7. O‘zA. (2024, 18-may). *Buyuk shoirni yod etib: Mahtumquli Firog‘iyning 300 yilligiga bag‘ishlangan O‘zbekiston-Turkmaniston tasviriy san’at ko‘rgazmasi materiallari*. Toshkent.

8. Hakimov, A. A. (2010). *Iskusstvo Uzbekistana: istoriya i sovremennost'*. Toshkent: San’at nashriyoti.